

مروری بر دوران امامت و زندگی امام محمد باقر (علیه السلام)

خلاصه‌ای از زندگی نامه امام محمد باقر (علیه السلام) از تولد تا شهادت

نام کامل امام پنجم شیعیان محمد بن علی بن حسین بن علی بن ابیطالب (علیه السلام) است که با نام‌ها و القابی مانند «محمد باقر»، «باقرالعلوم» و «ابوجعفر» نیز شناخته می‌شوند. زندگی امام محمد باقر (علیه السلام) 57 سال بوده است، که در این میان 19 سال به امامت ایشان اختصاص دارد. امام محمد باقر (علیه السلام) در روز اول رجب سال 57 هجری قمری به دنیا آمدند و معروف‌ترین نقل درباره تاریخ شهادت‌شان 7 ذی‌الحجه سال 114 هجری قمری است.

دوران زندگی امام محمد باقر (علیه السلام) با خلافت هشام بن عبدالملک هم‌زمان بود، اما در مورد عامل شهادت ایشان اختلاف نظر وجود دارد، برخی از منابع عامل شهادت ایشان را هشام بن عبدالملک و بعضی دیگر ابراهیم بن ولید می‌دانند، البته به طور مسلم این فاجعه در دوران خلافت هشام و به دلیل کینه و بغض خاندان اموی نسبت به آل علی (علیه السلام) رخ داده است. شهادت حضرت به دلیل مسمومیت به وسیله زین زهرآگین رقم خورد. پیکر مطهرشان در قبرستان بقیع و در جوار سه امام دیگر یعنی حضرت مجتبی، امام سجاد و حضرت صادق (علیهم السلام) مدفون است.

امام باقر (علیه السلام) قبل از شهادت خوابی دیدند که بر اساس آن متوجه نزدیکی زمان شهادت خویش گردیدند. بنابراین عده‌ای از قریشیان مدینه را دعوت کردند و در حضور آنان توصیه‌هایی درباره شیوه کفن و دفن خویش به امام صادق (علیه السلام) فرمودند. هدف از این کار آن بود که دیگران را پیشاپیش نسبت به امامت فرزندشان بعد از خود آگاه کنند، تا بعد از شهادت حضرت

نزاعی در این مورد نداشته باشند.^۱ این امر نشانهٔ ذکاوت امام باقر (علیه السلام) بود که از هر فرصتی برای روشنگری و تبیین اهداف خویش استفاده می کردند.

ویژگی‌های خاص در زندگی امام محمد باقر (علیه السلام)

پنجاه سال قبل از ولادت امام محمد باقر (علیه السلام) مژدهٔ میلاد و حتی لقبشان یعنی «باقرالعلوم» توسط پیامبر گرامی اسلام (صلی الله علیه وآله) به جابر بن عبدالله انصاری داده شده بود.^۲ همچنین ایشان اولین امامی هستند که از سوی پدر و مادر به حسین (علیهما السلام) انتساب دارند زیرا مادرشان فاطمه بنت حسن دختر امام حسن مجتبی (علیه السلام) است و همین امر باعث شده ایشان ملقب به «هاشمی من هاشمیین علوی من علویین» گردند.^۳

از دیگر ویژگی‌های خاص زندگی امام محمد باقر (علیه السلام) حضور ایشان در واقعهٔ عاشورا است، که به فرمودهٔ خودشان در آن زمان چهار سال سن داشتند.^۴ حق طلبی و جرئت بیان حقایق از همان دوران کودکی در وجود امام باقر (علیه السلام) پدیدار بود، چنانچه وقتی یزید از اطرافیان خود دربارهٔ امام سجاد (علیه السلام) و دیگر اسرا مشورت خواست، آن‌ها به قتل ایشان اشاره کردند. حضرت باقر (علیه السلام) که در آن زمان سن کمی داشتند، لب به سخن گشودند و بعد از حمد و ثنای خداوند در مقام مقایسهٔ این تصمیم با تصمیم اطرافیان فرعون دربارهٔ حضرت موسی و هارون (علیهما السلام) برآمدند. ایشان با بیان اینکه فرعون به حضرت موسی و هارون (علیهما السلام) مهلت داد ولی یزید قصد قتل آن‌ها را دارد، تصمیم اهل مجلس فرعون را ناشی از حلال‌زادگی آنان و تصمیم اطرافیان یزید را به دلیل حرام‌زادگی این افراد دانستند. صراحت کلام امام و ترس از رسوا شدن، یزید را بر آن داشت که این بزرگواران را از مجلس خارج کند.^۵

۱ کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، گردآورنده علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ق. چاپ چهارم، ج ۳، ص ۲۰۰

۲ کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، مترجم محمدباقر کمره‌ای، قم، سازمان اوقاف و امور خیریه، انتشارات اسوه، ۱۳۷۵، ج ۱، ص ۵۲۷

۳ مفید، محمد بن محمد، الإرشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، محقق مؤسسه آل البيت علیهم السلام لاجیاه التراث، قم، المؤتمر العالمی لألفیه الشیخ المفید، ۱۴۱۳ق. ج ۲، ص ۱۵۸

۴ یعقوبی، احمد بن اسحاق، تاریخ یعقوبی، بیروت، دار صادر، بی تا، ج ۲، ص ۳۳۰

۵ مسعودی، علی بن الحسین، اثبات الوصیه، قم، انصاریان، ۱۳۸۴، ص ۱۷۱

ویژگی‌های خاص دوران امامت و زندگی امام محمد باقر (علیه السلام)

از ویژگی‌های خاص دوران زندگی امام محمد باقر (علیه السلام) هم‌زمانی آن با حکومت ده نفر از خلفای بنی‌امیه است. دوران امامت حضرت نیز با ایام خلافت پنج تن از این خلفا هم‌زمان بود. بیشترین دوران خلافت به هشام بن عبدالملک تعلق دارد که 20 سال به طول انجامید. او که فردی بسیار مستبد و بدبین بود، نسبت به امام باقر (علیه السلام) و فرزندشان حضرت صادق (علیه السلام) بغض و کینه بسیاری داشت. هشام از زدن هیچ تهمتی به آنان ابا نداشت. برای نمونه هنگام بازگشت این بزرگواران از شام به مدینه و در پی مناظره امام باقر (علیه السلام) با یکی از علمای مسیحی، به آنان اتهام جادوگری و گرایش به نصرانیت زد. در واقع او از تأثیر امام بر مردم هراس داشت و با این بهانه به دنبال پراکنده کردن آنان از اطراف حضرت بود. هشام در همین راستا نامه‌ای به فرماندار مدینه نوشت و مردم را از برقراری ارتباط و انجام معامله با این بزرگواران منع کرد.⁶

وقتی می‌گوئیم مرور دوران حیات و امامت ائمه (علیهم السلام) می‌تواند موجب افزایش معرفت گردد، لازمه‌اش این است که به تمام نکات ریز و درشت آن دوران توجه داشته باشیم و درس‌های پنهان در آن را دریابیم؛ هم‌زمانی دوران امامت و زندگی امام محمد باقر (علیه السلام) با ده تن از خلفای بنی‌امیه بیانگر این نکته است که امام باقر (علیه السلام) به قدری سیاست و تیزهوشی داشتند، که وظیفه امامت خویش را در دوران چنین خلفای ظالمی به بهترین وجه و با کمترین هزینه جانی پیش بردند. هرچند ایشان رنج غل و زنجیر را نیز متحمل شدند؛ زیرا یکی از ویژگی‌های حضرت این بود که اسلام و معارف آن را چنان که بود به مردم معرفی می‌نمودند، نه آن‌گونه که موردپسند خلفای ظالم و منحرف بنی‌امیه باشد. همین امر باعث شد دوبار به زندان بیفتند؛ اما غل و زنجیرهای ظاهری مانعی برای امام در راه ایفای وظیفه خود یعنی هدایت مردم نبود. ایشان در زندان هم به امر هدایت مشغول شدند و توانستند، دل زندانیان و زندانبان‌ها را نیز با خود همراه سازند. حاکمان که دیدند، امام در زندان هم دست از فعالیت برنمی‌دارند، به ناچار حکم آزادی ایشان را امضا کردند.

یکی از تفاوت‌های دوران زندگی امام محمد باقر (علیه السلام) نسبت به دوران امامت ائمه پیشین، کم شدن فشارهای حاکمیت بر مردم در زمینه ابراز افکار و عقاید بود که بستر را برای بروز فرقه‌های گوناگون با عقاید مختلف و گاه انحرافی فراهم نمود.

مجلسی، محمد باقر، بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار علیهم السلام، گردآورنده علی‌اکبر غفاری، هدایت‌الله مسترحمی و ...، بیروت_ لبنان، دار إحياء التراث العربی، ۱۳۶۸، ج ۴۶، ص ۳۱۱⁶

امام باقر (علیه السلام) بعد از خفقان حاکم در دوران پدران خویش، فرصت پیش آمده را برای ارائه نظام‌مند عقاید و دیدگاه‌های شیعه مناسب دیدند. ایشان با روش‌های مختلف از جمله مناظره و ایجاد حلقه‌های درس و بحث دیدگاه اصیل شیعه در زمینه‌های مختلف را به صورت شفاف و مدوّن بیان کردند. امام همچنین با این روش مهر باطلی بر سایر دیدگاه‌های غلط و شبهات موجود در فضای آن روز زدند. حضرت باقر (علیه السلام) با تلاش خستگی‌ناپذیر و با همراهی یاران و اصحاب مخلص خویش یک جریان فکری منسجم را ایجاد کردند. این جریان در دوران حیات امام صادق (علیه السلام) به اوج خود رسید و قرن‌هاست که ما شیعیان از حاصل آن بهره می‌بریم.

نقش تدریس و مبارزات سیاسی در زندگی امام محمد باقر (علیه السلام)

در باره تعداد شاگردان امام باقر (علیه السلام) اعداد مختلفی در کتب تاریخی نقل شده، اما به یقین تعداد آن‌ها بیش از 400 نفر بوده است. این افراد که بیشتر آن‌ها در کوفه و سپس در شهرهای بصره، شام و مکه سکونت داشتند، عاملی برای گسترش علم امام در سراسر سرزمین‌های اسلامی بودند.

از معروف‌ترین یاران حضرت می‌توانیم به افرادی مانند «جابر بن یزید»، «ابان بن تغلب»، «ابوحمزه ثمالی»، «حُمران بن أعین»، «محمد بن مسلم ثقفی»، «زراره بن أعین»، «ابوبصیر اسدی» و «فضیل بن یسار» اشاره کنیم، که بر اساس آنچه در دست است، جابر بن یزید 70 هزار و محمد بن مسلم 30 هزار روایت از امام باقر (علیه السلام) نقل کرده‌اند. بسیاری از این روایات در پاسخ به شبهات و روشنگری علیه جعل حدیث و افکار و عقاید التقاطی و منحرف آن زمان بود.

هرکدام از ما احتمالاً در ذهن خود تعریف مشخصی از فعالیت و مبارزه سیاسی داریم که در بسیاری از موارد این تعریف به فعالیت‌هایی خاص تعلق می‌گیرد؛ اما مرور سیره ائمه (علیهم السلام) ثابت می‌کند، مبارزه و فعالیت سیاسی در زمان‌های مختلف و بر اساس شرایط هر زمان اشکال متفاوتی دارد. برای نمونه می‌توان به سکوت 25 ساله امیرالمؤمنین (علیه السلام)، صلح امام حسن (علیه السلام)، جهاد امام حسین (علیه السلام) و زبان ادعیه امام سجاد (علیه السلام) اشاره کرد.

در دوران امامت حضرت باقر (علیه السلام) نیز به دلایل مختلف این مبارزه در قالب فعالیت‌های به ظاهر علمی انجام شد. یکی از این دلایل وجود تعداد کم شیعیان آماده جهاد در راه حق بود. این حقیقت باعث شد امام باقر (علیه السلام) برادر خود - زیدبن علی - و پیروانش را از قیام برحذر دارند و مانع مبارزه‌ای شوند، که نتیجه آن به نفع شیعیان نبود. این عدم مبارزه مستقیم باعث شده بود، حکومت امویان خطری از جانب ایشان احساس نکند. آزادی عملکردی که در پی این امر برای حضرت فراهم شد، فرصتی بی نظیر برای پیشبرد اهداف ایشان ایجاد کرد.

امام باقر (علیه السلام) در کنار مخالفت با جهاد مستقیم سعی می‌کردند، با کلام خویش مشروعیت نظام حاکم را زیر سؤال ببرند و این شائبه که سکوتشان مهر تأییدی بر حکومت اموی است را از بین ببرند. این اقدامات و سخنان به نوعی در زمره مبارزات سیاسی قرار می‌گیرند؛ تحلیل این بعد از زندگی امام محمد باقر (علیه السلام) ما را به این نتیجه می‌رساند که یک شیعه زیرک باید مانند امام خویش موقعیت‌سنج باشد و در هر زمان به اقتضای شرایط حاکم روش پیشبرد اهداف خود را مشخص نماید.

گسترش فرهنگ شیعه توسط امام محمدباقر (علیه السلام)

چندین عامل دست به دست هم داد تا شرایط بسط و گسترش فرهنگ ناب شیعه در دوران امامت حضرت باقر (علیه السلام) فراهم شود. کم شدن فشارهای امنیتی بر شیعیان، لغو قانون منع کتابت حدیث در دوران خلافت عمر بن عبدالعزیز، شورش‌های فراوان به دلیل اختلافات درونی خاندان بنی‌امیه، گرایش مردم به خاندان اهل‌بیت (علیهم السلام) بعد از ماجرای عاشورا و ظهور علمای برجسته در مدینه، همه عواملی بودند که باعث شدند مردم با آزادی بیشتری بتوانند خود را به منبع علم و معرفت برسانند و از معارف ناب ایشان بهره‌مند گردند. شرایط آن دوران به گونه‌ای پیش می‌رفت که ائمه (علیهم السلام) بیش از گذشته فرصت برای تبلیغ دین داشتند. تعداد زیاد روایاتی که از این دوران به دست ما رسیده، خود گواه این مدعا است.

یکی از وصایای امام باقر (علیه السلام) این بود که به مدت ده سال در ایام حج و در «منا» برای ایشان نوحه‌سرایی کنند و مبلغی را نیز برای این امر لحاظ کرده بودند.^۷ با دقت در جزئیات امر درمی‌یابیم که این حرکت به نوعی یک مبارزه سیاسی پنهان و دقیق و حرکتی در راستای روشنگری درباره حقایق موجود پیرامون زندگی و اهداف اهل‌بیت (علیهم السلام) بوده است. [رهبر انقلاب](#)

طوسی، محمد بن حسن، تهذیب الاحکام، محقق سید حسن موسوی خراسان، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵، چاپ چهارم، ج ۶، ص ۳۵۸^۷

در این مورد می‌فرمایند، امام باقر (علیه‌السلام) امر فرمودند این گریه و نوحه‌سرایی در منا انجام شود و «مکه»، «عرفات» و «مشعر» را انتخاب نمودند. دلیل عدم انتخاب مکه این بود که آنجا یک شهر است و مردم متفرق و مشغول کار هستند. در عرفات نیز حاجیان صبح می‌آیند و عصر با عجله بازمی‌گردند و زمان زیادی در آنجا توقف ندارند. مدت زمان حضور افراد در مشعر نیز چندین ساعت در شب است؛ بنابراین با توجه به این موارد بهترین مکان همان «منا» بود که مردم سه شبانه‌روز در آنجا حضور می‌یافتند. با توجه به امکانات آن روزگار بسیار دشوار بود که افراد روزها به مکه بروند و شب خود را به منا برسانند. به همین دلیل غالب افراد در منا ماندگار می‌شدند. حضور هزاران نفر از گوشه و کنار جهان اسلام و به مدت سه شبانه‌روز بهترین فرصت برای تبلیغ حقیقت دین و اصول نظام‌یافته شیعه بود.

وقتی هزاران نفر عده‌ای را در حال گریه بر امام باقر (علیه‌السلام) می‌دیدند، برای آنان سؤال پیش می‌آمد که دلیل این امر چیست و پاسخ به این پرسش و سؤالات دیگر زمینه‌ای بی‌نظیر برای تبیین حقایق و معارفی بود که حضرت با تلاش فراوان آن‌ها را بنیان نهاده بود. این حرکت و مبارزه دقیق و مهندسی‌شده، نشانگر هوشمندی و ذکاوت امام محمد باقر (علیه‌السلام) و درسی برای ماست، اگر به معنای واقعی جویای راه حق هستیم.